

GLOBALLASHUV VA ADABIY JARAYONNING MUNOSABATI XUSUSIDA

Ubaydulleva Jamila

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute
Pedagogika fakulteti, Boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrası o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17379316>

Annotatsiya. Maqolada "globallashuv" hodisasining paydo bo'lishi, uning shakllanishiga zamin hozirlagan tarixiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy va adabiy jarayon munosabatlari tahlilga tortiladi. Kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi dunyo hamjamiyatining kundalik turmush tarzini qamrab borar ekan insonning har qanday ehtiyojiga: moddiy, ma'naviy, ruhiy — hammasiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ayni mana shu inson bugun ijodkor tomondan yaratilayotgan badiiy asarning bosh qahramonidir. Bugungi kun insoninining xulq-atvori, xatti-harakatlarini ifodalayotgan milliy adabiyotlarning buguni va kelajagi, yashab qolish jihatlari haqida fikr yuritiladi. Tadqiqotning maqsadi globallashuv davri o'zbek she'riyatining asosiy xususiyatlari va adabiy jarayon aloqasi, davr she'riyatining asosiy xususiyatlari va tamoyillari, internet adabiyoti va she'riyat, an'ana va yangilikka ijodiy munosabat, ijodkor uslubi va individualligi, shakl va mazmunda kuzatilayotgan o'zgarishlarni tadqiq etishdan iborat.

Kalit so'zlar: globallashuv jarayoni; milliy adabiyot; badiiy adabiyot; ruhiyat tahlili; adabiy jarayon; tafakkur va tasavvur; adabiyotni globallashtirish; milliy adabiyotlar taqdiri.

Аннотация. В статье анализируется возникновение феномена «глобализация», исторические, общественно-политические, культурные и литературные процессы, подготовившие почву для его формирования. Поскольку развитие компьютерных технологий охватывает повседневную жизнь мирового сообщества, оно затрагивает все потребности человека: материальные, духовные. Этот человек является главным героем художественного произведения, созданного художником сегодня. Обсуждаются настоящее и будущее национальных литератур, выражающих поведение и поступки современных людей. Цель исследования — выявить особенности узбекской поэзии в эпоху глобализации и взаимосвязь между литературным процессом, а также определить основные характеристики и принципы поэзии этого периода. В статье рассматриваются интернет-литература и поэзия, творческое отношение к традиции и новаторству, стиль и индивидуальность творца, наблюдаемые в форме и содержании.

Ключевые слова: процесс глобализации; национальная литература; художественная литература; психологический анализ; литературный процесс; мышление и воображение; глобализация литературы; судьба национальной литературы.

Abstract. The article analyzes the emergence of the "globalization" phenomenon and the historical, socio-political, cultural, and literary processes that paved the way for its formation. As the development of computer technologies covers the daily life of the world community, it affects the material and spiritual needs of a human being, which is the main character of the artistic work. The study discusses the present and future of national literature, which express the behavior and actions of modern people. The purpose of the research is the main characteristics of Uzbek poetry in the era of globalization and the relationship between the literary process, the main characteristics and principles of the poetry of the period, internet

literature and poetry, creative attitude to tradition and innovation, the style and individuality of the creator, observed in form and content.

Keywords: globalization process; national literature; fiction; psychological analysis; literary process; thinking and imagination; globalization of literature; fate of national literature.

Kirish. Dunyo tafakkurining keyingi yuz yilligida globallashuv jarayoni ta'sirida badiiy adabiyotni davr talablari darajasida tahlil va talqin qilish, uning maqsad va vazifalarini anglash zarurati vujudga keldi. Globallashuv madaniy, siyosiy, iqtisodiy, adabiy sohalarning bir-biriga dunyo miqyosida ta'sir ko'rsatishini ta'minlaydi. O'zaro integratsiyalashuv natijasida o'zbek shoirlari jahon she'riyati yutuqlaridan samarali foydalanib, milliy-madaniy mavzularni umumbashariy tafakkurga yaqinlashtirmoqda. Badiiy adabiyot har qanday mamlakatda gumanizm va ma'naviyatning asosiy tayanchlaridan sanaladi. Uni ezgulik manbai, millatni asrash vositasi deya e'tirof etish mumkin. Adabiyot rivojlanishining asosiy xususiyati sifatida inson ruhiyatining falsafiy-ruhiy tahlili orqali shaxsni kamolga yetkazish, komillikni ulug'lash nazarda tutiladi va globallashuv davrida milliylik mezonlarini asrash ustuvor tamoyilga aylandi. Adabiyot odam va olamning eng yaxshi fazilatlarini o'zida jam etgani holda insoniyatni ezgulik sari boshlaydi. Insoniyat voqelikka haddan ziyod chuqur kirib borib, muvozanatdan chiqib ketmasligi uchun ham adabiyot zarur sanaladi. Bugungi dunyoda adabiyotsiz ideallardan mosuvo, jonsiz, temirtan mashinalar olamiga qul bo'lib qolish, insonni inson qiluvchi, odamiylik javhari bo'lgan fazilatlardan ayro tushish xavfi mavjud. Tafakkur va tasavvur hosilasi bo'lgan adabiyot qadimiy g'orlardan to bugunga qadar turfa qiyofalar kasb etgan binolargacha, ibtidoiy tuzumdan globallashuv davri, ya'ni bugunga qadar insoniyatga to'g'ri va ma'qul yo'l ko'rsatdi.

Asosiy qism. Butun dunyo bo'ylab globallashuv jarayoni kechayotgan pallada bugungi o'zbek xalqining o'z milliy qadriyatlarini, o'zligini saqlagan holda jahon hamjamiyatiga qo'shilishi ulkan muvaffaqiyatdir. Bunda adabiyot asosiy konseptual omil hisoblanadi. Zamonaviy adabiyotda falsafiylik, ruhiy tahlilga e'tiborning ortganligi, lirik e'tirof mohiyatining ahamiyati, kuchli pafosning ifodasi, ijodkor "men"ining inkor va iqrorning ta'sirchanligi ustuvorlik qilib, bugungi kun adabiyotida poetik ifodaning xilma-xilligi o'zini betakror tarzda namoyon etayotganiga guvohmiz. Bular esa, birinchi galda, badiiy so'zning ma'no qirralarini, turli millat badiiyat olamida poetik unsurlarining qanchalik teranligini va kengligini namoyish qiladi. Ma'naviyat va moddiyat — bir-birini taqozo qiladigan hamda biri ikkinchisi uchun zaruratga aylangan hodisa. Insoniyat — XXI asrning ilk choragida yer sharining istalgan nuqtasidan turib, dunyoning istalgan qismida kechayotgan jarayonlardan, yangiliklardan, turli voqealardan soniyalar ichida boxabar bo'lishi mumkin. Texnokratlashgan dunyoda kompyuter, telefon, internet tarmoqlarini kashf qilgan insonning hayot tarzi ularga chambarchas bog'liq bo'lib bormoqda. O'tmishga nazar solinsa, globallashuv belgilari qadim zamonlardan shakllana boshlagan. Bunga mamlakatlararo, mintaqalararo ijtimoiy, iqtisodiy hamkorlikning yo'lga qo'yilishi, qimmatbaho buyumlar oldi-sotdisi (moddiy), badiiy asarlar va boshqa san'at turlarining namunalari bilan almashish (ma'naviy) maqsadida insoniyat tomonidan amalga oshirilgan sayohatlar ham taalluqlidir. Misol tariqasida Sharqiy va JanubiSharqiy Osiyoning bir qismini Yevropa va Afrikaning turli mintaqalari bilan bog'lagan Buyuk Ipak yo'li savdo tarmog'i bo'lsa, Chingiziylar imperiyasi davrida yo'lga qo'yilgan pochta xizmatini ham aytish mumkin. Bundan tashqari, Ispaniya xalqining Amerika hududiga kelishi

yana bir muhim voqea bo'ldi. Yevropaliklarning dengiz yo'li orqali turli mahsulotlar va ipak izlash maqsadida boshqa mintaqalarga yo'l olishi Yangi Dunyo mintaqalarining o'rganilishiga olib keldi hamda tovar almashinuvining yangicha yo'llarini vujudga keltirdi. Bular tarixning har bir muayyan davrida tadrijiy taraqqiyot uchun turtki bo'lgan muhim aloqalarni anglatar edi. Globallashuv jarayoni dunyoning har soniyada sergak turishini, ogohlikni talab qiladi, chunki bugungi kunda ogohlikka davr talabi darajasida qaraladi. Biror hududda sodir bo'lgan voqea-hodisa, yuzaga kelgan muammo bugunga kelib bizda ham namoyon bo'lishi, o'zining ta'sirini ko'rsatishi muqarrardir. XX asrning oxirgi o'n yilligidan XXI asrning dastavvalida dunyo hamjamiyati o'zidan oldingi davrlarga qaraganda tub burilishlar yasadi, mavjud qatlamning barcha ijtimoiy-siyosiy va madaniy sohalar uchun ahamiyatga molik bo'lgan global innovatsiyalar yaratgani, yaratayotgani bilan ajralib turadi. Davrning yutuqlari sifatida dunyodagi har bir xalqning milliy tarixi va an'alariga, milliylikning asl manbalarini izlashga, topishga qiziqish ortib borayotganini ta'kidlash mumkin. Mavjud madaniy voqelikni tushunish, anglab yetish, avvalo, adabiy-badiiy makonning, ya'ni adabiyotning elementar vazifasi nuqtayi nazaridan amalga oshiriladi. Chunki shu kesishuvda ikki unsur — reallik va badiiylikni bog'lab turgan munosabat anglashiladi. Adabiyotni globallashtirish har bir adibni oqim, maktabning ustuvor tamoyillarini, o'xshashliklarini va farqlarini tanishini, bilishini ham muhim sanaydi. XXI asr zamonaviy o'zbek adabiyoti jarayoni shakllanishining bugungi bosqichida adabiy jarayonni tashqi tomondan, ya'ni butun insoniyat, dunyo tarixida sodir bo'lgan voqealar hamda ichki tomondan, o'zbek milliy adabiyotimiz taraqqiyotining ijtimoiy-tarixiy, falsafiy, g'oyaviy, adabiy-estetik, badiiy uzviyligi, davrning ta'siri, insonning ruhiy holati va ijodkorning badiiy hodisalari ijod jarayonida aks ettirishi, uning yaxlit namoyon bo'lishi nuqtayi nazaridan bir butunlikda qamrash, baholash, kuzatish lozim. Adabiyotshunoslikda globallashuv jarayoni ta'sirini o'rganish, uni tahlil qilishga, olam va odam munosabatlarini muvozanatga solishga jiddiy e'tibor qaratila boshlandi. Adabiyotda globallashuv bevosita ijtimoiy-siyosiy, falsafiy-psixologik, ma'naviy-ma'rifiy hayot, ilm-fanning rivoji, eng muhimi, insonning jamiyatga, millati, dini, irqi, yashash manzilidan qat'iy nazar insonning insonga ta'siri — bularning barchasini qamradi. Adabiyotda milliylik hodisasi mavjud bo'lib, muammoni o'rganishga zamonaviy tadqiqotchilar faol kirishganlar. Masalan, V.N.Zaxarov (10, 13) aniq adabiyotlarning milliy o'ziga xosligini, jahon badiiy jarayonidagi o'rnini o'rganishi kerak bo'lgan maxsus ilmiy fan — etnopoetikani yaratish zarurligini asoslaydi. E. A. Malkina (13, 10) milliy adabiyotlar modellarining modifikatsiyalarini o'rganar ekan, ulardagi tuzilishning o'zgarmas tipologik asoslarini, ya'ni ramziy tasvir, dunyoning milliy surati, fazoviy va vaqtinchalik xususiyatlari, tasvirlarning arxetipik ustunligini izohlaydi. I. E. Esaulov (17, 19) klassik rus adabiyotida milliy o'z-o'zini anglashni o'rganar ekan, adabiyotda milliy tafakkur, xulq-atvor va munosabat turlarining ifodasini topadi, unda xalqning milliy xarakter xususiyatlarini aks ettiradi. Bizningcha, milliylikni asrab qolish uchun, avvalo, tilimizga va o'zligimizning tub ildizlariga murojaat qilmoq kerak. Milliy tilimizdan ayro holda milliy adabiyotimizni yaratib bo'lmaydi. Bugungi insonning virtual olamdagi hayot tarzini shoir Faxriyorning "Online hayot" nomli she'riga ko'chgan. *She'r shunday boshlandi:*

*Boyluk kerak emas bu qizga
like yig'adi ijt.tarmoqlarda.
Like sanaydi, yana like izlar*

Bir-bir bukib barmoqlarini (2, 232).

“Like” so‘zi ingliz tilidan tarjima qilinganda sifat bo‘lsa, “o‘xshash”, “bir xil, aynan”, ot bo‘lsa, “aynan o‘xshash kishi yoki narsa”, fe‘l bo‘lsa, “yoqtirmoq”, “tuymoq”, “istamoq”, “xohlamoq”, old ko‘makchi bo‘lsa, “o‘xshaydigandek”, “odatdagidek” kabi ma‘nolarni beradi. Demak, lirik qahramonga dunyoqarashi o‘zidek bo‘lgan, o‘ziga o‘xshagan kishi “online dunyo”ga bog‘lanib qolgan kishi kerak. Uning kimligi va qayerdanligining ahamiyati yo‘q. She‘rda lirik qahramon “like”larga shuncha tashnaki, ularni na yer, na ko‘kka ishonmasdan, sandiqqa joylaydi. Agar ular orasidan “dislike” 1 lar chiqib qolsa, ulardan tezroq qutilish chorasi ko‘riladi. Butun dunyoni to‘plab, mobil aloqaga joylaganligi va endi odamzod usiz yashay olmayotganligi juda go‘zal ifodalanadi.

Kun kelar bir “like”ni tanlar qiz,

Nikoh o‘qittirar o‘shanga.

To‘y virtual bo‘ladi so‘zsiz,

Xulosa. “Har bir millat adabiyoti dunyo badiiy tafakkurining ajraqlmas qismini tashkil qiladi” (15, 121). Adabiyotshunoslikda adabiy jarayonni davrlashtirish masalasi har doim muhim sanalgan. Nazariyotchilar bu haqda turlicha fikr bildirishadi. Masalan, ulardan bir guruhi adabiy jarayonni davrlashtirishda ijtimoiy-tarixiy sharoitni birinchi o‘ringa qo‘ysa, boshqa bir guruh vakillari mavjud adabiy hodisalarning namoyon bo‘lishi hamda adabiy-estetik tafakkurdagi o‘zgarishlar bilan belgilaydilar. Olim N. Rahimjonov: “...davr tushunchasi orqali insoniyatning o‘tmishi, hoziri, kelajagi yoki inson umrining mazmun-mohiyati to‘g‘risida gap borsa-da, u eng avvalo, hayot, voqelik va inson shaxsiyati bilan aloqadorlikda namoyon bo‘ladi” (12, 33), deydi. Bizningcha ham, davr tushunchasining tub mohiyatida, birinchilardan bo‘lib, inson turadi. Insonning fiziologik, ruhiy hamda shaxsiy istaklari, ehtiyojlari har doim har tomondan davr bilan birlikda harakatlanadi yoki aksincha, ayni istak, ehtiyojlar zamoni, muhitni harakatga keltiradi. Davrni adabiyot bilan bog‘lovchi vosita ijodkor ekan, demak, u umumbashariy voqea-jarayonlarni birinchi tashuvchisidir. Bugungi dunyo adabiy jarayonining sintezlashuvi kechayotgan bir davrda yaratilayotgan badiiy adabiyot namunalariga ham tashqi (adabiy aloqalar va adabiy ta‘sir), ham ichki (adabiy meros va an‘analarning davomiyli) aloqalar rivoji, ularning qorishiq holda qo‘llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ekkermann J. P. Conversations with Goethe in the Last Years of His Life, Trans. Mahmure Hero. — Istanbul: Turkey Is Bank Cultural Publications, 2007. — 208 p.
2. Faxriyor. Izlam. — Toshkent: Akademnash, 2017. — 251 b.
3. Giyote. Hikmatlar. — Toshkent: Ma‘niviyyat, 2010. — 105 b.
4. Hamdamov U. Jahon adabiyoti: modernizm va postmodernizm. — Toshkent: Akademnashr, 2020. — 285 b.
5. Hamdamov U. Shuhrat (Yoki o‘tmish merosini qanday baholash kerak) // Xorijiy lingvistik va lingvodidaktika. 2023-yil 15-mart. — B. 112–119.
6. Inozemtsev V.L. Globallashuv: illyuziya va haqiqat. // Erkin fikrXXI. 2000. No 1. — B. 26–36.
7. Norchayeva M. Qumaru. She‘rlar va maktublar. — Toshkent: Akademnashr, 2022. — 120 b.

8. Sabirova Z. She'riyatda poetik obrazning badiiy-estetik vazifasi. // O'zbekistonda xorijiy tillar. 2022. — №1. — B. 169–179.11.
9. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. — М.: Издательство “Весь мир”. — 120 с.
10. Захаров В.Н. Русская литература и христианство. // Евангельский текст в русской литературе XVIII–XX вв. —